

Олександр Солдатов

**«РОСІЙСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА
ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ»
(Московська патріархія у своєму сучасному форматі
заснована 80 років тому – у 1943 р.)¹**

DOI: 10.58407/litopis.230608

© О. Солдатов, 2023.СС BY4.0

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-7521-3069>

Утворення сучасної Московської патріархії «на нових засадах» відбулося на початку вересня 1943 р., у переламний момент Другої світової війни. 12 вересня в Москві на патріарший престол було зведено митрополита Сергія (Страгородського), якого за тиждень до цього Сталін запросив до Кремля. Ця подія увійшла до історії як «сталінський конкордат» церкви та радянської держави. Про що говорили на тій зустрічі? Навіщо тирану знадобилося відроджувати церкву? І як модель церковно-державних відносин, що її було тоді створено, зміцнює в РФ дух т. зв. «СВО»? Відповідь на ці питання є **метою** цього дослідження. **Методологія** дослідження базується на використанні як загальнонаукових, так і спеціалізованих методів, таких, як історико-генетичний, історико-порівняльний, структурний, біографістичний, історіографічний тощо. **Новизна** роботи полягає в аналізі комплексу обставин, факторів і причин, які спонукали Сталіна створити в СРСР підконтрольну владі церковну інституцію – РПЦ МП, а митрополита Сергія з підлеглими йому архієреями та духовенством – піти на конкордат із радянською владою, і наслідків, які це має у ставленні Московської патріархії до т. зв. «СВО» – нинішньої російсько-української війни. **Висновки.** Московський патріархат формації 1943 р. за цілою низкою інституційних і типологічних ознак є політичним проектом, а не релігійною організацією в класичному значенні слова. Його спадкоємний зв'язок із майже 1000-літньою традицією російського православ'я зберігається головним чином на рівнях літургійної обрядовості та «абстрактного» (теоретичного) богослов'я. У практичній соціальній діяльності або в актуальних богословських рефлексіях, які прийнято називати «публічною теологією», РПЦ Московського патріархату відіграє допоміжну, несуб'єктну роль, обслуговуючи політичний режим, який є її засновником. Саме аналіз витоків і природи цього явища дозволяє послідовно та всебічно інтерпретувати підтримку РПЦ МП військової операції РФ в Україні, яка (позиція), з точки зору інших християнських деномінацій, вочевидь не узгоджується з Євангелієм, іншими джерелами віровчення православної Церкви та її традиційним Переданням.

Ключові слова: РПЦ МП, Московський патріархат, Сталін, Сергій (Страгородський), сергіянство, Істинно-Православна Церква, «СВО», російсько-українська війна.

*«Цей прийом був історичною подією для церкви і залишив у митрополитів Сергія, Олексія та Миколая великі враження, які були очевидні для всіх»
(генерал держбезпеки СРСР Г.Г. Карпов²).*

*«Церква ніколи не забуде того, що визнаний усім світом Вождь, ... підняв дух усіх церковних людей до ще більш успішної роботи на благо дорожчої вітчизни»
(лист митрополитів РПЦ МП Сталіну від 5 вересня 1943 р.³).*

Освячуючи т. зв. «СВО» ім'ям Божим від імені 1000-літньої православної традиції, РПЦ МП насправді має на цю традицію дуже спірні права. З погляду православного віро-

¹ Авторська версія статті, що її в скороченому варіанті опубліковано у «Новій газеті» (спецпроект «Credo») 11 вересня 2023 р. Режим доступу: <https://novaagazeta.ru/articles/2023/09/11/rpts-gb>. У цьому, українському варіанті, стаття суттєво розширена та доповнена.

² Цит. за: Регельсон Л. Хронологія, документи, фотоматеріали: Русская Церковь и советское государство 1917–1953 гг. *История, Библия, Наука: авторский сайт*. URL: <http://www.regels.org/1943-januar-august.htm>.

³ Лист патріаршого місцєблєстителя Сергія (Страгородського), митрополита Ленінградського та Новгородського Олексія (Симанського) і митрополита Київського та Галицького Миколи (Ярушевича) Й.В. Сталіну з вдячністю за зустріч та участь у долі церкви. 5 вересня 1943 р. *Російський державний архів соціально-політичної історії*. Ф. 558. Оп. 11. Спр. 806. Арк. 140.

вчення та обрядів вона нібито й наслідує ці традиції (хоча і тут є питання), але з погляду канонічного права та історичної науки, – сучасній РПЦ МП усього 80 років. Її легальне існування «благословив» у Кремлі в ніч проти 5 вересня 1943 р. Йосип Сталін.

Напередодні

У момент нападу нацистської Німеччини на СРСР, православ'я в Союзі було поділено на низку течій, кожну з яких після Великого терору 1937–1938 рр. представляла жменька архієреїв із кількома десятками діючих храмів. Найближчою до влади вважалася «черво-на» обновленська церква, але вона не користувалася популярністю в народі. «Соборна» григоріанська церква зберегла лише кілька храмів. «Сергіївська орієнтація», на яку і зробить ставку Сталін, мала чотирьох архієреїв на чолі з престарілим Сергієм (Страгородським). Незалежність від влади зберігала Істинно-Православна (або ж катакомбна) Церква, яка ще на початку 1930-х змушена була перейти на нелегальне становище. Майже весь її єпископат був знищений, але безліч віруючих, особливо в сільській місцевості, охороняли її священники або наставники-миряни. Уцілили й кілька гілок старообрядництва із кількома легальними парафіями.

Увечері 14 жовтня 1941 р. з товарних колій Казанського вокзалу Москви вирушив на схід ешелон, до якого причепили «церковний вагон». В евакуацію в сусідніх купе їхали одразу всі лідери легальних радянських церков: Сергій, обновленський митрополит Олександр Введенський, старообрядницький архієпископ Іринарх (Парфьонов) та кілька баптистських пасторів. Вагон прямував до Чкалова (нині Оренбург), але через важку хворобу Сергія, що сталася в дорозі, його перенаправили до Ульяновська, який несподівано став тимчасовою церковною столицею СРСР.

Перші натяки на пом'якшення сталінської політики щодо церкви й на вибір владою саме «Сергіївської орієнтації» з'явилися у 1939 р., коли постало питання про інтеграцію сотень православних парафій, що опинилися у складі СРСР після «визволення» західних України та Білорусі, а через рік – після «приєднання» країн Балтії. Протягом перших двох років радянсько-нацистської війни Сергій видав понад 20 «патріотичних» звернень, намагаючись релігійно обґрунтувати сенс «боротьби із загарбниками». У 1942 р., уперше в радянській історії, Держвидав (рос. Госиздат) випустив церковну книгу – «Правда про релігію в Росії» – звісно, за редакцією Сергія. Проте, в якому значенні – церковну? Збірник звернень Сергія та свідоцтв про руйнування нацистами православних храмів на окупованих територіях був розрахований лише на закордонного читача і, як говорилося в передмові до книги, спростовував гоніння на Церкву з боку радянської влади. Цю тему Сергій позначив ще в інтер'ю 1930 р.⁴, де стверджував, що репресовані в СРСР єпископи та священники постраждали не за свою віру, а «у загальному порядку» – за кримінальні злочини. Наприкінці 1942-го центральні газети СРСР уперше опублікували вітання Сталіну від Сергія у зв'язку з 25-річчям революції, а митрополит Миколай (Ярушевич) увійшов до державної надзвичайної комісії з розслідування злочинів німецьких окупантів. У небагатьох парафіях, що залишилися на неокупованих територіях СРСР, збиралися чималі кошти «на допомогу фронту» – на ці гроші були створені танкова колона Димитрія Донського та авіаескадрилья Олександра Невського.

Безпосередній контекст сталінського «конкордату» сформувала підготовка до Тегеранської конференції 1943 р. й до відкриття Другого фронту. Союзників категорично не влаштовувала перспектива поширення войовничого атеїзму на пів Європи, яка в разі перемоги переходила під радянський контроль.

Зустріч

Сергій та митрополити Олексій (Симанський, майбутній патріарх Олексій I) і Миколай (Ярушевич), які становили найближче оточення Сергія, відчували наближення зустрічі зі Сталіним. На свято Успіння 1943 р. їх раптово викликали з евакуації, і 31 серпня вони вже були в Москві – у скромному дерев'яному будиночку патріархії в Бауманському провулку. Удень 4 вересня там пролунав очікуваний дзвінок: полковник держбезпеки Георгій Карпов, який відрекомендувався представником Раднаркому Союзу, запросив митрополитів до Кремля. Він телефонував із Близької дачі Сталіна в Кунцеві, де щойно закінчилася нарада за участю Маленкова та Берії. На ній вождь оголосив своє рішення: створити Раду у справах РПЦ при Раднаркомі на чолі з начальником 4-го відділу (по боротьбі з церковно-сектантською контрреволюцією) III Секретно-політичного управління НКДБ СРСР Карповим. Зустріч розпочалася о 12-й годині ночі в підкреслено офіційній обстановці, у

⁴ «Гонений на релігію в СССР нет» – інтерв'ю митрополита Сергія (Ответа митрополита Сергія (Страгородського) на пресс-конференции с представителями советской печати о положении православной церкви в СССР 15 февраля 1930 г.). *Історична правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/blogs/2010/10/30/1667/>.

кремлівському кабінеті голови Раднаркому. Були присутні також Молотов і Карпов. Про зміст розмови ми знаємо із записки останнього, що відкриває 1-у справу 1-го опису фонду 6991 («Рада у справах релігій») у ДАРФ⁵.

Розмова тривала 1 годину 55 хвилин. Сталін похвалив «патріотичну діяльність церкви» і запропонував архієреям висловити «нагальні питання». Сергій почав із «питання про центральне керівництво церкви», маючи на увазі необхідність обрання патріарха, «якого в СРСР немає вже понад 18 років». Вибори вирішили провести на Архієрейському соборі. Коли митрополити припустили, що для його підготовки потрібно хоча б два-три тижні, Сталін, посміхнувшись, сказав: «А чи не можна проявити більшовицькі темпи?» Карпов узявся забезпечити доставку архієреїв літаками, і собор призначили на 8 вересня.

Далі обговорили підготовку кадрів духовенства (для початку вирішили обмежитися курсами), видання «Журналу Московської Патріархії», відкриття нових храмів і свічних заводів, право вільного пересування кліриків, раніше засуджених за антирадянськими статтями, і нарешті – звільнення деяких ув'язнених єпископів. За останнім пунктом Сталін сказав: «Складіть список, його розглянемо». Наприкінці війни за списком Сергія було випущено кілька людей, лояльних до влади, але масової реабілітації засудженого духовенства не відбулося.

Насамкінець Сталін оголосив ключові умови конкордату: уряд надає відтворюваній патріархії особняк у Чистому провулку Москви, у якому до війни розташовувалася резиденція посла Німеччини. Окрім того, забезпечує патріархії продуктами харчування за держцінами й надає 2–3 легкові автомобіли з паливом. І головне: «Уряд передбачає утворити спеціальний державний апарат, який називатиметься Рада у справах Руської православної церкви, і головою Ради передбачається призначити т. Карпова». Протягом наступних 45 років РПЦ МП не могла й кроку ступити без санкції цієї Ради.

Більшовицькі – темпи і не тільки

Проявивши, як наказав Сталін, більшовицькі темпи, Сергій, Олексій та Миколай провели 8 вересня вже у своєму новому особняку в Чистому провулку, 5 (там патріархія розташовується й донині) так званий Архієрейський собор. Вважати ці збори, на які НКДБ змогло доставити лише 19 архієреїв, легітимним Собором з обрання патріарха, неможливо ні з погляду складу учасників, ані з погляду їхніх повноважень. У в'язницях і таборах тоді томилися десятки єпископів, а більшість церковних течій не визнавали «сергіївську орієнтацію». Окрім того, за Положенням (статутом), прийнятим Помісним Собором Православної Російської Церкви 1917–1918 рр., патріарха міг обирати лише великий Помісний Собор за участю всіх правлячих архієреїв та обраних представників від духовенства і мирян кожної єпархії. В умовах воєнного часу та після безпрецедентних гонінь на Церкву швидко та канонічно обрати патріарха було неможливо. Тому 18 єпископів просто проголосили 76-річного Сергія патріархом. Правити РПЦ МП у цьому сані йому було відпущено лише 8 місяців – 15 травня 1944 р. Сергій помер.

Сергій (Страгородський) – одна із ключових постатей російської церковної історії ХХ ст.; на його ім'я «сергіянством» опоненти називали вчення про покірливість Церкви будь-якій, навіть воєвничо атеїстичній, владі. Іван Страгородський, як його звали в миру, народився 1867 р. у традиційній священницькій родині в Арзамасі й мав лише духовну освіту. Його кар'єра до революції була блискучою: служив у Японії, Греції, був ректором Петербурзької духовної академії, а революцію зустрів у статусі архієпископа Фінляндського. Виявився єдиним архієреєм із дореволюційного складу Синоду, який залишився в ньому і при Тимчасовому уряді, а в 1922 р. охоче визнав обновленців, які захопили адміністративну владу в Церкві після арешту патріарха Тихона (Белавіна). Після того, як патріарха звільнили, публічно приніс йому покаєння, а після смерті Тихона та швидкого арешту патріаршого місцеблюстителя митрополита Петра (Полянського) у 1925 р. став, за заповітом Петра, його заступником. У 1926 р. намагався організувати таємні вибори патріарха через листування (на них «переміг» митрополит Кирило (Смирнов) – згодом непримиренний противник «сергіянства» і мученик за віру), але ОДПУ розкрили цю акцію та заарештували Сергія. У в'язниці із сибаритом-інтелектуалом ґрунтовно попрацювали: мученик архієпископ Андрій (Ухтомський) залишив у себе в щоденнику спогад співкамерника Сергія на прізвище Тяжеловесов, який так передав репліку майбутнього сталін-

⁵ Державний архів Російської Федерації (далі – ДАРФ). Ф. 6991. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1–10. Записка Г.Г. Карпова о приеме И.В. Сталиным иерархов Русской православной церкви 4 сентября 1943 г.

⁶ Докладніше див.: Солдатов А. «Красные попы» против «контры в рясах»: 100 лет назад состоялся собор обновленческой «советской» церкви, ее политические установки по-прежнему действуют в РПЦ. *Новая газета*. 2023. 2 мая. URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2023/05/02/krasnye-popy-protiv-kontry-v-riasakh-media>.

ського патріарха: «Набридло мені таскатися по тюрмах. Тепер у мене головний догмат – не сидіти у в'язниці»⁷.

Сергія дійсно швидко звільнили під обіцянки, які він дав чекістам: навесні 1927 р. він не допустив до управління Церквою Ярославського митрополита Агафангела (Преображенського), який також звільнився із в'язниці та, за заповітом патріарха Тихона, мав права патріаршого місцєблостителя; сформував «синод при заступнику місцєблостителя» і видав знамениту «декларацію про лояльність», пообіцявши «не за страх, а за совість» підкорятися радянській владі, засудивши «церковну контрреволюцію». У політичному плані позиція Сергія нічим не відрізнялася від обновленської, і це викликало новий масштабний розкол – проти сергіянської церковної політики виступили Істинно-Православна Церква, яку незабаром було витіснено в підпілля (катакомби), і Російська Зарубіжна Церква, створена емігрантами. Місцєблоститель патріаршого престолу митрополит Петро, якого Сергій усього лише заміщав, наказав йому із заслання «виправити допущену помилку, яка поставила Церкву в принизливе становище, що викликало в ній чвари і поділи»⁸. Але Сергій ішов своїм шляхом: ще за живого місцєблостителя Петра, у 1936 р. він сам себе оголосив місцєблостителем, відтак Великий терор обійшов його стороною, хоча багато співробітників Сергія було репресовано. Доля Сергія 1937-го року – досі одна з головних загадок історії РПЦ.

Постанову про утворення Ради у справах РПЦ Раднарком видав 14 вересня 1943 р. – через два дні після урочистої інтронізації Сергія в Єлохівському соборі Москви. Апарат Ради був розміщений на Пречистенці – за два кроки від новоствореної патріархії. А вже 19 вересня стало зрозумілим, навіщо були потрібні «більшовицькі темпи»: до Москви прибула делегація Церкви Англії на чолі з архієпископом Сирілом Гарбеттом. Гостям показали живого «російського патріарха», багатолюдні служби, підірваний німцями Ново-Єрусалимський монастир тощо. Повернувшись на батьківщину, архієпископ ділився своїм захопленням: «Не може бути жодного сумніву в тому, що церковна служба [в СРСР] нічим не обмежена... Сталін є мудрим державним діячем... Церква душою та тілом почала допомагати загальнонародній справі. Вона підносить молитви і працює в ім'я перемоги»⁹. Висловлювання архієпископа Сиріла підготували атмосферу для конференції «Великої трійки» у Тегерані, що розпочалася 28 листопада 1943 р. Примітно, що цього ж дня вийшла ухвала Раднаркому СРСР «Про порядок відкриття церков»...¹⁰

Кремлівський Конкордат

З боку влади «церковне відродження» в СРСР очолив сталінський «оберпрокурор» – 45-річний кадровий чекіст Георгій Карпов, який невдовзі отримав звання генерал-майора. Згодом, під час чищення «сталінської гвардії» у 1960-ті, Карпова виключать із КПРС за тортури невинних людей у роки репресій. Формально Рада у справах РПЦ вважалася суто цивільним органом, але її апарат у центрі та на місцях був підібраний із «надійних чекістів», як наказав Карпову Молотов. Створення у 1943 р. РПЦ МП мало виражений характер чекістської спецоперації, під час якої особливо увагу приділяли заходам «по церковній лінії» за кордоном.

28 вересня 1944 р. нарком держбезпеки Всеволод Меркулов підписав директиву № 122, наказавши чекістам «приступити до підбору кандидатів до участі на [Помісному] соборі [1945 р.] у складі духовенства та мирян, намітивши з цією метою осіб, ... яких перевірено на агентурній чи патріотичній роботі. Важливо забезпечити, щоб серед намічених кандидатів переважали агенти НКДБ»¹¹. Нарком особливо виділяє «агентів з числа єпископів» і зазначає, що жодних «виборчих зборів у церковних парафіях, благочиннях та єпархіях не проводиться»¹². Це зробило собор 1945 р., який затвердив патріархом РПЦ МП Олександром I (Симанського), так само незаконним і неканонічним, як і собор 1943 р., який затвердив патріархом Сергія (Страгородського).

Зовнішня діяльність РПЦ МП позначена як пріоритетна в записці Меркулова від 21 серпня 1945 р. (недаремно Відділ зовнішніх церковних зносин був головною устано-

⁷ Цит. за: Фирсов С.Л. «Власть и огонь»: Церковь и советское государство: 1918 – начало 1940-х гг.: очерки истории. Москва: Изд-во ПСТГУ, 2014. С. 400.

⁸ Цит. за: Воробьев В., протоиерей, Косик О.В. Слово Местоблостителя: Письма Местоблостителя священномученика митрополита Петра (Полянского) к митрополиту Сергию (Страгородскому) из Тобольской ссылки и люди, послужившие появлению этих документов. Вестник ПСТГУ. II: История. История Русской Православной Церкви. 2009. Вып. 3 (32). С. 61–62.

⁹ Цит. за: Русская православная церковь под руководством Лубянки. Проект «Бессмертный барак». 2018, 4 сентября. URL: https://bessmertnybarak.ru/article/rpz_i_nkvd/.

¹⁰ ДАРФ. Ф. Р-5446. Оп. 1. Спр. 221. Арк. 3–5.

¹¹ Цит. за: Директива НКГБ СССР от 28 сентября 1944 года № 122. Викитека. URL: https://ru.wikisource.org/wiki/Директива_НКГБ_СССР_от_28_сентября_1944_года_№_122.

¹² Там само.

вою Московської патріархії аж до 1990-х рр.), де йдеться про виділення валюти на «монастирі та школи на Близькому Сході», а також про «надання матеріальної допомоги особисто Східним патріархам». Уже за рік Карпов доповідатиме Ворошилову про перші успіхи цієї роботи та про необхідність збільшення фінансування: «Необхідна валюта на утримання представників Московської Патріархії на Близькому Сході (Олександрія–Єгипет, Бейрут–Ліван), утримання екзархатів у Празі, Парижі, США. Є й такі вимоги на валюту, як утримання екзархату та ремонт собору у Відні»¹³.

Незабаром стало зрозумілим, що за виконання завдань у сфері зовнішньої політики та розвідки радянський уряд не розплучуватиметься з РПЦ МП послабленнями всередині країни. Після ухвалення постанови про відкриття в СРСР храмів Молотов наказав Карпову: «Раді не давати жодних дозволів на відкриття церков. Надалі щодо відкриття церков входить за санкцією в уряд»¹⁴. Із 5770 заяв про відкриття храмів, що надійшли до Ради в 1944–1945 рр., було задоволено лише 414. Карпов доповідав нагору і про відмову в задоволенні інших духовних потреб: «Патріарх і єпархіальні управління поставили перед Радою питання про повернення деяких “мощей” і “чудотворних” ікон із музеїв. Думка Ради з цього питання є негативною»¹⁵. Досвід сталінського конкордата актуалізував давню мудрість: «Не укладайте угоди з дияволом – він завжди обдурить»...

Створення РПЦ МП обернулося посиленням гонінь на православних, не згодних із Сергієм та його політикою підпорядкування Церкви радянській державі. Залишки лояльних до влади обновленців і григоріан Карпов швидко інтегрував до РПЦ МП, а от нелояльних істинно-православних (ІПЦ / ІПХ) вирішили ліквідувати. Закрилися останні легальні храми ІПЦ у Ленінграді та під Москвою, а 7 липня 1944 р. Берія отримав схвальну резолюцію Сталіна на доповіді про депортацію ІПХ (істинно-православних християн) із 62 населених пунктів Рязанської, Воронежської та Орловської областей до Сибіру. Берія звинувачував нелояльних православних у «паразитичному способі життя», ухиленні від сплати податків, служби в Радянській армії, інших цивільних повинностей, відмові віддати дітей до шкіл і навіть у «розкладанні колгоспів». Як свідчать архівні матеріали, часто-густо клірики РПЦ МП самі доповідали уповноваженим Ради або прямо НКВД / КДБ про наявність катакомбників на теренах їхніх парафій. Явище було настільки поширеним, що потрапило навіть до радянського кінематографу: священник, якого зіграв Євген Євстигнєв у картині «Мосфільму» «Молодо-зелено» (1962 р.), закликає комсомольців допомагати йому в боротьбі з «сектою» істинно-православних християн, яка «діє без реєстрації»¹⁶.

Багато пастирів і ченців ІПЦ більшу частину життя провели за ґратами – сиділи за віру й за часів Сталіна, і за Хрущова, і за Брежнєва. Показовою є доля Михаїла Єршова, який значиться в матеріалах «Меморіалу» як таємний єпископ Чистопольський¹⁷. Уперше він був заарештований у 20-річному віці в 1930-ті, відсидів 8 років, потім – уже на засланні – 1943-го засуджений до 15 років, далі, провівши лише кілька днів на волі, 1958-го засуджений уже до 25 років ВТТ. Провівши в ув'язненні 39 років, він помер у тюремній лікарні в мордовських таборах у 1974 р., на 63-му році життя. Отже, більшу частину свого життя цей сповідник ІПЦ провів у тюрмах і концтаборах. У своїх листах Михаїл Єршов повідомляв, що зустрічав у таборах ІПХ, які сиділи ще довше за нього¹⁸. Міністр держбезпеки Віктор Абакумов писав Сталіну в доповідній від 25 червня 1948 р., що серед репресованих за антирадянську діяльність під виглядом релігії навіть після війни православні посідали перше місце.

Сергій «врятував СРСР», а Кирило – наступник його

Патріарх РПЦ МП Кирил (Гундяєв) відзначив 80-річчя своєї організації 8 вересня 2023 р. урочистою панахидою на могилі Сергія в Єлохівському соборі¹⁹. Визнавши, що

¹³ Цит. за: Цыпин В., протоиерей. История Русской Православной Церкви 1917–1990. *История Русской Церкви: В 9 кн.* Москва: Изд-во Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1997. Кн. 9: 1917–1997. С. 497.

¹⁴ Цит. за: Васильева О.Ю., Кнышевский П.Н. Тайная вечеря. *Ленинградская панорама*. 1991. № 7. С. 27.

¹⁵ Цит. за: Митрофанов Г., протоиерей, Беглов А., Васильева О., Чапнин С. Церковь и война 1941–1945. *Церковный вестник*. Москва, 2005. № 8 (309). С. 4.

¹⁶ Див. кадр із фільму «Молодо-зелено»: Московская патриархия вместе с комсомолом против Истинно Православной Церкви. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=LCK5qZkZaA4>.

¹⁷ Репрессии против религиозных и профессиональных групп. *Международный Мемориал: Международное историко-просветительское, благотворительное и правозащитное общество*. URL: <https://www.memo.ru/ru/history-of-repressions-and-protest/victims/repressii-protiv-religioznyh-i-professionalnyh-grupp/>.

¹⁸ Докладніше див.: Воин Христов верный и истинный. Тайный епископ ИПЦ Михаил (Ершов). Жизнеописание, письма и документы / Сост. И.В. Ильичев. Москва: Братонез, 2011. 744 с. + [26] ил. (Серия «Новомученики и исповедники Российские пред лицом богоборческой власти»).

¹⁹ Слово Святейшего Патриарха Кирилла в Богоявленском кафедральном соборе в Елохове в 80-ю годовщину избрания митрополита Сергия (Страгородского) Патриархом Московским и всея Руси. *Русская Православная*

саме у вересні 1943 р., під час «історичної події» – зустрічі Сергія з «керівником країни Йосипом Віссаріоновичем Сталіним» було «започатковано легалізацію» РПЦ МП та «відродилася наша церква», Кирил віддав належну шану Сталіну, який «усвідомив величезну духовну та патріотичну роль Російської Православної Церкви та зрозумів, що багато в чому завдяки патріотичній позиції нашої Церкви не сталося того, що могло статися». Нинішній глава РПЦ МП натякнув, що якби його конфесія під час Другої світової війни підтримала німців, сталінський режим не встояв би: «Важко уявити, як би повівся наш народ, якби Церква закликала його до боротьби з тодішньою безбожною владою. Але Церква цього не зробила – усе було спрямоване на збереження віри православної в нашій країні і, звісно, подолання того відчуження, яке мало місце між владою та Церквою...»²⁰ Класичний сергіянський наратив «Сергій врятував церкву» (а де ж був Христос?) тепер доповнився тезою про те, що він урятував і СРСР.

Після 24 лютого 2022 р. світ перевернувся як для прихильників, так і для противників фатального рішення Путіна про початок «СВО». Настав час мерехтливої реальності, коли пропаганда в РФ з небаченою раніше силою спотворює звичні поняття та факти, насаджує параноїдальну картину світу. У цьому експерименті над людською природою беруть участь і представники РПЦ, тлумачачи заповідь «не убий» у протилежному сенсі²¹ та доводячи «метафізичний характер» «СВО»²². Цей морально-репутаційний крах державно-церковного інституту був зумовлений історичними подіями, в яких «відроджувалась» РПЦ МП рівно 80 років тому.

References

- Супін, В. (1997). *Istoriya Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi 1917–1990* [History of the Russian Orthodox Church 1917–1990.]. *Istoriya Russkoj Cerkvi: V 9 kn. Kn. 9: 1917–1997 – History of the Russian Church: In 9 books. Book 9: 1917–1997*. Moscow, Russia.
- Firsov, S. (2014). «Vlast i ogon»: Cerkov i sovetskoe gosudarstvo: 1918 – nachalo 1940-h gg.: ocherki istorii [«Power and fire»: The Church and the Soviet State: 1918 – the early 1940s: history essays]. Moscow, Russia.
- Mitrofanov, G., Beglov, A., Vasileva, O., Hapnin, S. (2005). Cerkov i vojna 1941–1945 [Church and the war of 1941–1945]. *Cerkovnyj vestnik – Church newsletter*, 8. Moscow, Russia.
- Vorobev, V., Kosik, O. (2009). Slovo Mestoblyustitelya: Pisma Mestoblyustitelya svyashchennomuchenika mitropolita Petra (Polyanskogo) k mitropolitu Sergiyu (Stragorodskomu) iz Tobolskoj slylki i lyudi, posluživšie poyavleniyu eti dokumentov [Word of the Locum Tenens: Letters of the Locum Tenens hieromartyr metropolitan Peter (Polyansky) to metropolitan Sergiy (Stragorodsky) from Tobolsk exile and the people who contributed to the appearance of these documents]. *Vestnik PSTGU. II: Istoriya. Istoriya Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi – Bulletin of PSTGU. II: History. History of the Russian Orthodox Church*, 3, P. 60–69. Moscow, Russia.

Солдатов Олександр Валерійович – релігієзнавець, публіцист, головний редактор інформаційно-аналітичного інтернет-порталу «Портал-Credo.ru» / Credo.Press, політичний емігрант, член Української асоціації релігієзнавців, гостьовий викладач Українського католицького університету, співробітник Науково-дослідного центру вивчення історії релігії та Церкви імені Лазаря Барановича Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка (просп. Миру, 13/106, м. Чернігів, 14021, Україна).

Soldatov Oлександр – religious scholar, publicist, editor-in-chief of the information and analytical portal «Portal-Credo.ru» / Credo.Press, political emigrant, member of the Ukrainian association of religious scholars, invited professor of the Ukrainian catholic university, employee of the Lazar Baranovich research institute of religion, at the T.G. Shevchenko National university «Chernihiv Collegium» (13/106 Peace Av., Chernihiv, 14021, Ukraine).

E-mail: soldatov@portal-credo.ru

“RUSSIAN ORTHODOX CHURCH OF STATE SECURITY” (Moscow Patriarchate in its modern format WAS founded 80 years ago – in 1943)

The formation of the modern Moscow Patriarchate «on a new ground» took place at the beginning of September 1943, at the turning point of the Second World War. On September 12, Metropolitan Sergius

Церковь: Официальный сайт Московского Патриархата. 2023. 8 сентября. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/6057619.html>.

²⁰ Там само.

²¹ Див. наше дослідження цього процесу: Солдатов А. Божественная дискредитация: Как трансформировалась заповедь «Не убий» за века христианства. *Новая газета*. 2022. 24 ноября. URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2022/11/24/bozhestvennaia-diskreditatsiia-media>.

²² Докладніше див.: Солдатов А. Из крайности в сакральность: Каких ужасов Апокалипсиса не должна допустить Россия, как провинились хасиды и к чему привел процесс мистического «воцерковления» российской элиты. *Новая газета*. 2022. 31 октября. URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2022/10/31/iz-krainosti-v-sakralnost-media>.

(Stragorodsky), whom Stalin had invited to the Kremlin a week before, was elevated to the patriarchal throne in Moscow. This event went down in history as the «Stalin concordat» between Church and the Soviet state. What was discussed at that meeting? Why did the tyrant need to revive Church? And how a model of Church-state relations, which was created at that time, strengthens the spirit of the so-called «SWO»? Answering these questions is the purpose of this study. **The research methodology** is based on the use of both general scientific and specialized methods, such as historical-genetic, historical-comparative, structural, biographical, historiographical, etc. **The novelty of the work** consists in the analysis of set of circumstances, factors and reasons that prompted Stalin to create a government-controlled Church institution in the USSR – the ROC MP; when Metropolitan Sergius with his subordinate bishops and clergy were entering into a concordat with the Soviet government, the consequences that this has in attitude of the Moscow Patriarchate to the so-called «SWO» – the modern Russian-Ukrainian war. **Conclusions.** According to a number of institutional and typological features, the Moscow Patriarchate formed in 1943 is a political project and not a religious organization in the classical sense of the word. Its hereditary connection with the nearly 1000-year-old tradition of Russian Orthodoxy is preserved mainly at the levels of liturgical rites and «abstract» (theoretical) theology. In practical social activities or in actual theological reflections, which are commonly called «public theology», the Russian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate plays an auxiliary, non-subjective role, serving the political regime that is its founder. It is the analysis of the origins and nature of this phenomenon that allows us to consistently and comprehensively interpret the position of the Russian Orthodox Church in support of the military operation of the Russian Federation in Ukraine, which (position), from the point of view of other Christian denominations, is obviously not consistent with the Gospel, other sources of the church's creed and its traditional Heritage.

Key words: ROC MP, Moscow Patriarchate, Stalin, Sergius (Stragorodsky), Sergianism, True Orthodox Church, «SWO», Russian-Ukrainian war.

Дата подання: 5 вересня 2023 р.

Дата затвердження до друку: 10 грудня 2023 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Солдатов, О. «Російська православна церква Державної безпеки» (Московська патріархія у своєму сучасному форматі заснована 80 років тому – у 1943 р.). *Сіверянський літопис*. 2023. № 6. С. 73–79. DOI: 10.58407/litopis.230608.

Цитування за стандартом APA

Soldatov, O. (2023). «Rosiiska pravoslavna tserkva Derzhavnoi bezpeky» (Moskovska patriarkhiia u svoiemu suchasnomu formati zasnovana 80 rokov tomu – u 1943 r.) [«Russian Orthodox Church of State Security» (Moscow Patriarchate in its modern format was founded 80 years ago – in 1943)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 6, P. 73–79. DOI: 10.58407/litopis.230608.

